

Bernshammars herrgård

Fönsterrestaurering 2012

Antikvarisk rapport

Bernshammar 1:1
Heds socken
Skinnskattebergs kommun
Västmanland

Helén Sjökvist

Bernshammars herrgård

Fönsterrestaurering 2012

Antikvarisk rapport

Bernshammar 1:1
Heds socken
Skinnskattebergs kommun
Västmanland

Helén Sjökvist

Utgivning och distribution:
Stiftelsen Kulturmiljövård
Stora gatan 41, 722 12 Västerås
Tel: 021-80 62 80
Fax: 021-14 52 20
E-post: info@kmmmd.se

© Stiftelsen Kulturmiljövård 2013

Omslagsbild: Utsnitt från en geometrisk avmätning av Valbricka 1699. Lantmäteristyrelsens arkiv akt: T8-29:1.

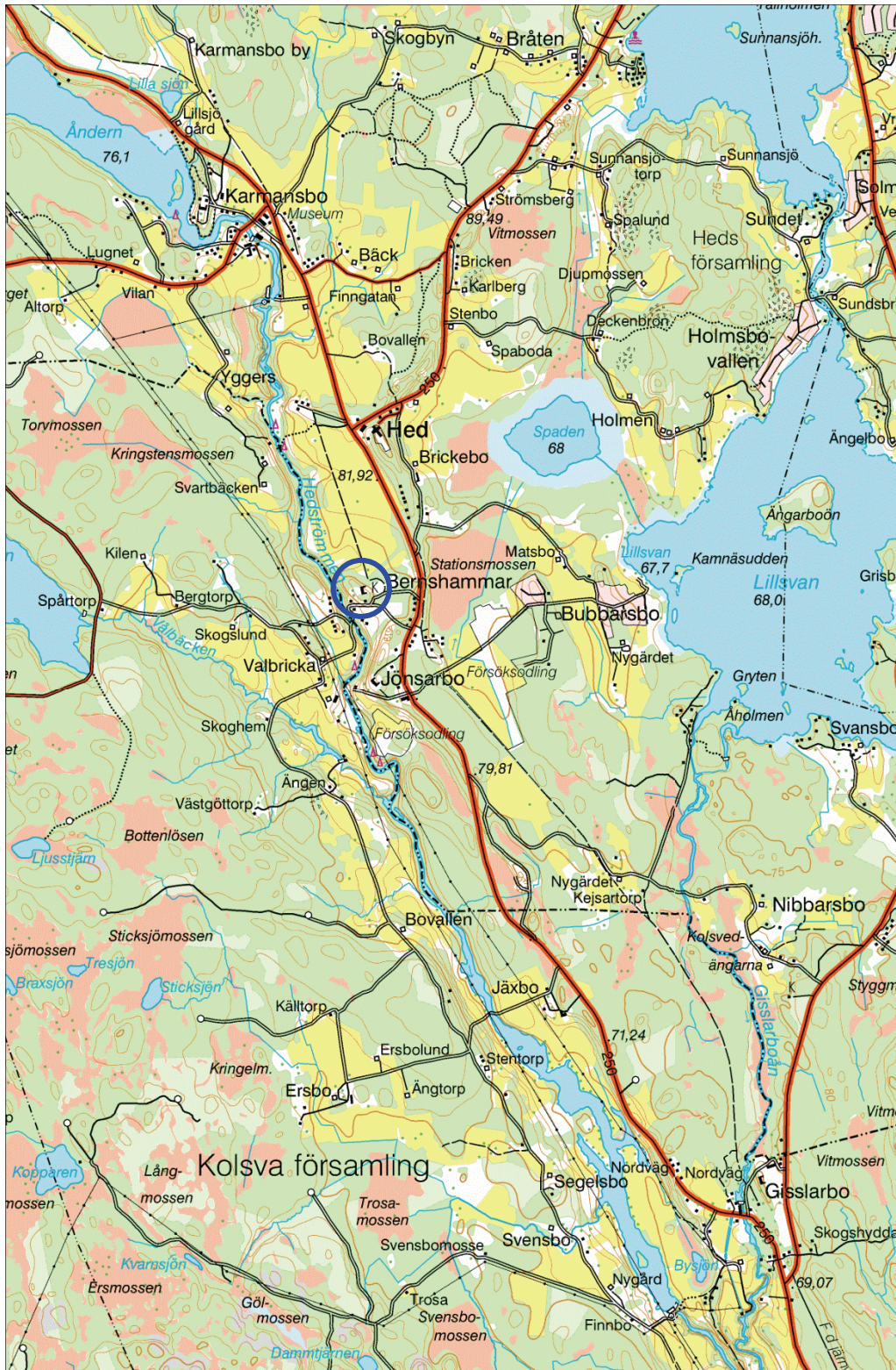
Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet. Ärende nr MS2012/02954.

ISBN: 978-91-7453-230-2

Tryck: Just Nu, Västerås 2013.

Innehåll

Inledning.....	5
Bakgrund	5
Fönster.....	7
Genomförande	10
Resultat	15
Referenser.....	16
Kart- och arkivmaterial.....	16
Otryckta källor.....	16
Litteratur.....	16
Tekniska och administrativa uppgifter	16

Figur 1. Bernshammars läge, markerat med en blå ring. Utdrag ur Gröna kartan. Skala 1:50 000.

Inledning

Under 2012 har stora delar av de yttre fönsterbågarna i Bernshammars herrgård restaurerats. Till projektet har Länsstyrelsen beslutat om bidrag till kulturhistoriskt värdefull bebyggelse, dnr 434-04722-2010. Stiftelsen Kulturmiljövård har medverkat som antikvarier på uppdrag av fastighetsägarna.

Bakgrund

Mangårdsbyggnaden vid Bernshammars herrgård uppfördes år 1787 av dåvarande brukspatronen Fredrik Otto Hassel, senare adlad Lorichs, och ersatte därmed en äldre manbyggnad.¹ Gården har dock betydligt äldre anor. Den första hammarsmedjan uppfördes på platsen mellan åren 1501–1508. Under 1500- och 1600-talen anlades sedan flera smedjor utmed Hedströmmen. År 1784 köptes så bruket av nämnde Hassel. Järnbruken i Bergslagen upplevde i slutet av 1700-talet och fram till 1810-talet en tydlig högkonjunktur. En nybyggnation av en representativ herrgårdsbyggnad kunde därmed komma till stånd på Bernshammar.

För uppförandet anlätades byggmästaren Anders Sundström från Nyköping. Ett stort antal arbetare anlätades också, däribland hjälpsmeder, dagkarlar, drängar, torpare, landbönder, samt vandringsarbetare från Dalarna.

Enligt brandförsäkringen för mangårdsbyggnaden från 1835 var byggnaden uppförd i två våningar av furutimmer och reveterat. Taket var brutet med det övre takfallet klätt med järnplåt och det nedre med svartglaserat tegel. På taket fanns fyra kupor samt en frontespis som samtliga var klädda med järnplåt.

Invändigt fanns en stor mängd rum som fyllde behoven för ett dåtida herrgårdshem. Den nedersta våningen inrymde en yttre förstuga med två gångar genom huset. Det fanns en större och en mindre matsal, förmak, två gästrum, betjäntkammare, handkammare, hushållerskans rum, kök och kökskammare.

På övre våningen till vilken man kom via en trappa av huggen kalksten fanns en förstuga med en längre gång till sängkammaren det fanns även ett kabinett; två stora förmak, den stora salen, divanrum, två konversationsrum samt två gästrum. Vid uppförandet av byggnaden hämtades mycket av materialet från andra håll. Bland annat lär spik och järnplåtar till taket ha hämtats från Gisslarbo och murtegel från Skinnskatteberg och Häggesta i Odensvi socken. De 4200 glaserade taktegelpannorna skeppades från Stockholm och kördes från Köping. Snickaren Abraham Malmborg på Bernshammar var den som fick uppdraget att göra de 160 alnar taklist som behövdes för takfoten. Brukets egen klensmed fick tillverka lås, gångjärn och handtag samt beslagen till fönstren.

¹ Ringdén 1978 s. 44.

Figur 2. Bernshammar på en avmätning från 1752 med den gamla mangårdsbyggnaden strax väster om B. Littera A står för gårdstomten och B för trädgården. Den inlagda pilen anger ungefärligt norrläge på kartan. Utsnitt av akt 19-bed-42 Lantmäterimyndigheternas arkiv.

Figur 3. Bernshammars bruk 1794. Huset med säteritak strax till höger om mitten bör vara den gamla mangårdsbyggnaden. Byggnaden som anas längst bort till höger i bild skulle kunna vara nuvarande mangårdsbyggnad. Laverad teckning av G. Silverstråhle. Foto i Nordiska museets arkiv.

Figur 4. Bernshammar 1936. Fönsterbågar och karmar ser relativt mörka ut. Dörrpartiet har en annorlunda spröjsindelning mot idag. Foto: Selling. Nordiska museets arkiv. Något beskuren.

Fönster

Enligt brandförsäkringen från år 1835 hade övre våningen då ”22 st fönsterlufte oljemålade 3 aln 12 tum höga och 2 aln breda med 6 stora Rutor hvitt glas i Korsbågar med innanfoder och beslag, nedre våningen hade ”16 st Oljemålade fönsterlufte 2 aln 9 tum höga och 2 aln breda med 4 stora Rutor hvitt Glas i kittbågar med innanfoder och beslag tillsammans”. I bottenvåningen tycks alla fönster även varit försedda med innanfönster medan bara vissa var det i övervåningen. Det fanns även ”4 st Windskappor med fönster med 16 Rutor i vardera i trädblyn, oljemålade” samt ”1 st Frontespice oljemålade med rundt fönster med 6 Rutor i trädblyn.” Norra flygeln uppges ha ”6 Oljemålade fönster lufte 2aln 9 tm höga och 2aln breda med 4 stora rutor hvitt glas i kittbågar med innanfoder och beslag”. Södra flygeln hade ”8 st Oljemålade fönsterlufte 2aln 9 tm höga och 2 aln breda med 4 stora Rutor hvittglas i kittbågar med innanfoder och beslag tillsammans”. Inte heller i flyglarna fanns innanfönster till alla lufte.

Under 1900-talet har flertalet av fönstren bytts ut på herrgården. Kvarstår gör troligen några vindsfönster. Också karmar och fönsterbleck är gamla. I övrigt har fönstren troligen bytts vid flera tillfällen. Bland annat finns ett antal kopplade bågar som troligen tillkommit under 1960-talet för att öka komforten vid permanentboende.

Figur 5. Herrgården sedd från öster under pågående fönsterrestaurering. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 6. Fukt i bottenstycke av karm och rostangrepp på järndetaljer. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 7. Exempel på en av bågarna i överväningen med stora fuktproblem i bågens nedre del. Möjligen beroende på kondens mellan bågarna. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 8. Detalj av hörnjärn på en fönsterbåge som återfunnits på vinden. Hörnbeslaget tycks vara pressat, maskintillverkat, samt skruvat med spårskruv. Kulören på bågen är, då man tittar på skyddade partier, lik den kulör som togs fram i samband med takomläggningen 2007, nämligen NCS S5005-G80Y. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 9. Fönsterbåge på byggnadens östra sida. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 10. Detalj av fönster på byggnadens östra sida, övre våningen. Rötskador i bågarna. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 11. Detalj av fönster på byggnadens östra sida, övre våningen. Hörnjärnet lossnar något vilket kan tyda på underliggande rötskador. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 12. Insida av ytterbåge på östra sidan. Fukt i bottenstycket och omfattande färgbortfall. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 13. Detalj av fönster på byggnadens östra sida, övre våningen. Karmen har ett färgskikt som krackelerar i små fyrkanter som en typisk linoljefärg. Bågarnas färgskikt uppträder något annorlunda och spricker upp i något större flagor. Pressat, galvat beslag med spårskruv. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 14. Fönsterbågar på byggnadens västra sida. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 15. Fönsterbåge över entré på byggnadens västra sida. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 16. Fönsterbåge i en av pocherna. Kulören på bågarna i nedre våningen är betydligt gråare än i övre våningen. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 17. Centrala fönster på östra fasaden före åtgärder. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 18. Detalj av omfattande rötskador i fönsterbågen på fönster över västra fasadens entré. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 19. Detalj av omfattande rötskador i fönsterbågen på fönster över västra fasadens entré. På den vänstra, övre bågen sitter hörnbeslagen löst vilket tyder på att det även där finns rötskador i virket. Foto: Helén Sjökvist.

Genomförande

Endast fönstren på byggnadens centrala del har berörts av restaureringen. Fönstren på de två pocherna kvarstår till kommande etapper. På övre våningen är de övre bågarna i korspostfönstren i allmänhet äldre, medan de undre bågarna troligen har bytts ut senare. Vissa fönster har stormhakar på utsidan och vissa har stormhakar i karmens yttersida.

I bottenvåningen skiljer sig fönsterkarmarna mellan byggnadens norra och södra halva. I söder har karmarna inte något synligt bottenstycke över fönsterblecket, medan de i söder har ett synligt bottenstycke.

På baksidan har de tre norra fönstren i övre våningen en lite annorlunda konstruktion i översta bågarna. Dessa är försedda med utanpåliggande lister och öppnas inåt. Troligen är detta en sen konstruktion för att förbättra inomhusklimatet vid permanentboende.

Hörnjärnen i nedre våningen. Vissa bågar har moderna pressade hörnjärn som fyllts med kitt. Vissa har äldre infällda hörnjärn.

Fönstren i övre våningen hade före åtgärderna 2012 en grön ton, medan de i nedre våningen hade en mer blågrå ton. Fönstren i nedre våningen var ommålade senare än de på övre plan. I huvudsak är fönstren försedda med lösa innerbågar. På övervåningen finns emellertid sju kopplade bågar, vilket gjorde att arbetet med dessa tog längre tid än planerat då man där gjorde samliga sidor då bågen ändå monterades bort.

Bågarna har glasats ur och kittats om med linoljekitt. Kulturhantverkarnas färg i kulören NCS S5005-G80Y, halvblankt utförande, har använts.

Man har kunnat återanvända hörnbeslagen efter rengöring från färg och, i förekommande fall, rostangrepp. De har sedan återmonterats fyllda med egentillverkat kitt. Hål efter beslag är uppborrade och pluggade där virket varit dåligt. Större sprickor är spacklade med linoljespackel.

Några äldre bågar som återfanns på vinden har utnyttjats som reservdelsbågar. På så sätt har man sluppit tillverka nya trädelar där karmdelar bytts ur. Någon båge på baksidan var något skev och fick säkras under en period med ett stålband. Därefter tycks det som om skevheten rättats till och säkringen har tagits bort. Omkring fem till sex sedan tidigare spruckna glas har bytts, men inga glas har spräckts under restaureringen. För omglasningen har reservdelsbågarnas glas kunnat återanvändas.

Fönsterblecken är tillverkade av järnplåtar i korta längder, vilket kan tyda på att dessa är original. Plåtarna är i relativt bra skick utan rosthål. De har därför endast skrapats rena och målats med linoljefärg lika fönstren. Alla utvändiga stormhakar är ej återmonterade.

På norra gaveln finns tre blindfönster, varav två är målade direkt på fasaden, medan det mittersta är försett med bågar och med en murad vägg bakom. Dessa bågar är restaurerade på samma sätt som byggnadens övriga. I övrigt är blindfönstren ommålade på fasaden i samma kulör som övriga byggnader.

Bottenstycket på en nordligaste karmen på huvudfasadens nedre våning har bytts ut till hälften på grund av rötskador. Sedan tidigare hade den intilliggande karmens bottenstycke bytts på samma sätt.

Figur 20. Mittenfönster på baksidan har fått renoverade bågar med utbytta trädelar. Karmarna ännu ej målade. Det vänstra fönstret har fått bågen stabiliserad med ett stålband då den var något skev. Bandet kunde senare tas bort. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 21. Framsidans övervåning, till vänster kvarstår åtgärder på karmarna. Till höger kvarstår endast en slutstrykning. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 22. Skruvhålen i karmen efter hakarna är i vissa fall rötangripna. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 23. Tidigare skruvhål i karmen har borrats upp och pluggats med träplugg. Karmen skall slutstrykas. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 24. De övre bågarna är i allmänhet äldre än de undre. Beslagen skiljer sig något åt i utseende. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 25. Rengjorda beslag. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 26. Pluggade hål under hörnjärn. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 27. Utbytta, rötskadade delar. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 28. Fönsterbleck i falsad äldre plåt i korta längder, möjligen original. Foto: Helén Sjökvist.
 Figur 29. De kopplade bågarna har även åtgärdats på mellansidorna. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 30. Fönsterkarm under renovering. Foto: Helén Sjökvist.
 Figur 31. Västra fasaden övre våningen tre fönster med lister som fäster övre bågen. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 32. Blindfönster till vänster om entrén på västra fasaden, efter restaurering. Hörnjärnen är infällda i bågen och karmbottenstycket är synligt. Foto: Helén Sjökvist.
 Figur 33. Blindfönster övre våningen norra fasaden efter ommålning. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 34. Badrumsfönstret till böger om entrén på västra fasaden var mer skadat än övriga båggar. Hörnjärnen är infällda i bågen. Karmbottenstycket är inte synligt. Foto: Helén Sjökvist.
Figur 35. Västra fasaden efter genomförd fönsterrestaurering. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 36. Utbytta karmbottenstycken östra fasadens norra del. Till böger syns det nu delvis utbytt bottenstycket. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 37. Till höger syns den nu utbytta delen av karmbottenstycket. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 38. Östra fasaden efter genomförd fönsterrestaurering. Foto: Helén Sjökvist.

Resultat

Fönsterreoveringen har genomförts med ett mycket gott resultat. De produkter och metoder som har använts är i enlighet med Länsstyrelsens beslut.

Referenser

Kart- och arkivmaterial

Brandförsäkring för Bernshammars herrgård 1835. Brandförsäkringsverket försäkring nr. 16589

Otryckta källor

AQ arkitekter. Åtgärdsprogram för Bernshammars herrgård.

Litteratur

Ringdén, Ulva. 1978. *Bernshammar – en bruksbergård och dess tillkomst historia*. Västmanlands fornminnesförenings årsskrift LVI 1978. Västerås.

Tekniska och administrativa uppgifter

Stiftelsen Kulturmiljövård projektnr:	12008
Länstyrelsen dnr:	434-04722-2010
Fastighetsbeteckning:	Bernshammar 1:1
Landskap:	Västmanland
Län:	Västmanlands län
Socken:	Hed
Beställare	Nils Gardell
Entreprenör:	Louise Lorichs Gunnar Härén
Antikvarisk medverkan:	Helén Sjökvist Stiftelsen Kulturmiljövård Stora gatan 41 722 12 Västerås

